

УДК 378.2:321.01(477.74)

DOI: 10.30840/2413-7065.2(67).2018.142012

УТИСКИ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ НА ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ В ТОТАЛІТАРНУ ДОБУ (20–30 РОКИ ХХ СТ.)

Ірина КРАСНОДЕМСЬКА*orcid.org/0000-0001-5552-9073*

кандидат історичних наук,

провідний науковий співробітник відділу історичних студій НДІУ

Анотація. У статті проаналізовано утиски історичної науки на Дніпропетровщині в кінці 1920-х – 1930-ті роки. Характеризуючи історіографію проблеми, встановлено, що в працях за часів СРСР репресії подавались як необхідні, вимушені засоби, і ця концепція укорінилась у вітчизняній науці на всі подальші роки існування радянської влади. В кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. розпочався активний пошук і оприлюднення нових фактів, оцінок, ціннісних орієнтацій, нових методологічних парадигм щодо політичних репресій у радянську добу. Показано репресивні дії тоталітарного режиму, особливості ставлення влади до істориків. Проаналізовано напрямки, форми і методи ідеологічної роботи спеціальних органів у формуванні суспільної думки щодо проведення політичного терору проти науковців-гуманітаріїв (підготовка замовних рецензій та критичні публікації, висновок політредактора, вилучення літератури Головлітом, віза-дозвіл на друк, навішування ідеологічних ярликів, догана, виключення з партії, розстріл у таборах тощо). Політичний терор став найпереконливішим аргументом влади проти наукової інтелігенції. «Академічна справа», яку започаткували арешти відомих вчених-істориків у жовтні 1929 р., була складовою частиною системного перевиховання «старої професури». Встановлено, що пік політичних репресій у цьому краї припадає на 20–30-ті роки ХХ ст. Історики піддавались тиску і примусу з боку влади та чиновників, різних громадських, фінансових, політичних організацій, засобів масової інформації та системи народної освіти. Політичні режими потребували не фахівців-істориків, а істориків-виконавців. Ті, хто не змінював своїх поглядів відповідно до діючої політичної системи, не пристосовувався до її ідеології, був проти марксизму, звільнялися з роботи, засуджувалися і отримували різні терміни тюремного ув'язнення або були знищені фізично. Подібне відбувалося й у роки боротьби з дисидентством. Наводяться приклади репресій серед керівників вищих навчальних закладів, видатних істориків, інтелігенції на Дніпропетровщині (М. Куїс, В. Пархоменко, В. Білий, Д. Яворницький та ін.).

Ключові слова: історична наука; утиски; тоталітаризм; репресії; вчені; Дніпропетровщина.

PRESSURE ON HISTORICAL SCIENCE IN DNIPROPETROVSK REGION DURING THE TOTALITARIAN ERA (THE 1920–30s)

Iryna KRASNODEMSKA

Candidate of Historical Sciences, lead research fellow of the Historical Studies Department of RIUS

Annotation. The article analyzes the oppression of historical science in the Dnipropetrovsk region in the late 1920s–1930s. The description of the historiography of the problem has established that the

works of the Soviet period showed repressions as necessary, forced means, rooting this concept in the national science for all subsequent years of the Soviet power. The late 1980s – early 1990s initiated the active search and disclosure of new facts, estimations, axiological vectors, methodological paradigms as for political repressions during the Soviet era. Repressive actions of totalitarian regime, treatment of the historians by the authorities are shown. The article analyzes directions, forms, and methods of ideological work in forming the public opinion about conducting political terror against the humanities scholars (preparation of ordered reviews and critical publications; conclusions of political editors; removal of works by the General Directorate for Literature and Publications; visa-permission for print; ideological labeling; reprimands; exclusion from the party; execution in camps, etc.). Political terror became the most convincing argument of power against the scientific intelligentsia. The “academic affair”, which was initiated by the arrest of renowned historians in October 1929, was part of the systemic re-education of the “old professors”. It was established that the peak of political repression in this region fell on the 1920s–30s. Historians were subjected to pressure and coercion by authorities and officials; various public, financial, political organizations; the media and the system of public education. Political regimes did not require true historians, but historians-performers. Therefore, those who did not change their views in accordance with the current political system, did not adapt to its ideology, stood against Marxism, were fired, condemned and sentenced to different terms of imprisonment, or physically destroyed. This happened in the years of the struggle with dissident movement. Examples of repressions are presented among the leaders of higher educational institutions, prominent historians, intellectuals of Dnipropetrovsk region (M. Kuis, V. Parkhomenko, V. Bilyi, D. Yavornitskiy, etc.).

Key words: *historical science; oppression; totalitarianism; repression; scientists; Dnipropetrovsk region.*

У кінці 1920–1930 рр. в УСРР поступово згорталася політика національно-культурного відродження (українізації), відбувався наступ на всі сфери українського життя, у т. ч. науки, освіти і культури, з переслідуваннями, фізичним знищенням національних сил. В цей час історична наука втратила свої об’єктивні функції і перетворилася на ідеологічну зброю більшовизму, дискредитації, нищення української національної історії, її зрощіщення.

Накопичений позитивний досвід нівелювався і деформувався сталінською адміністративно-командною системою. Процес українізації припинився раптово на початку 1933 р. після прибуття в Україну секретаря ЦК ВКП(б) П. Постишева, представника Й. Сталіна, наділеного диктаторськими повноваженнями. В Україні розгорталася глибока й руйнівна репресивна кампанія,

пов’язана з утвердженням тоталітарної системи.

Побудова демократичного суспільства в Україні неможлива без наукового осмислення сутності комуністичної системи, причин її кризи та деградації. Незважаючи на зусилля багатьох дослідників із розсекречення радянського тоталітаризму, все ще належить розкрити чимало важливих його аспектів.

Про історію політичних репресій в УСРР 20–30-х років ХХ ст. написано чимало праць. Перші праці, присвячені осмисленню причин, перебігу і наслідків політичних репресій в тоталітарну добу, з’явилися в 1920–1930 рр. Автори Є. Гірчак, М. Михайлик, М. Орехов, С. Ковган та ін. [9, 18, 22, 24] з’ясовували завдання національно-культурного будівництва, виступали проти т. зв. «націоналістичної пропаганди і ліберального ставлення до неї»

та закликали нарощувати темпи розкуркулення.

Після Другої світової війни до 1990-х років у дослідженнях Ф. Шерстюка, О. Макаренка, Д. Сусла, В. Голіченка, Л. Маймескулова, А. Рогожина, В. Сташиса [44, 38, 10, 8] відтворювалася діяльність органів державної влади, а також специфіка діяльності громадських організацій в боротьбі з контрреволюцією в 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. Радянські історики трактували тогочасні події відповідно до вимог партійних директив, згідно з якими в наукових дослідженнях мають бути тільки «правильні» висновки та коментарі. І хоча про репресії в них майже не йшлося, однак відбувалася певна систематизація, узагальнення літератури та джерел з різних напрямків проблеми, оприлюднення статистичних даних та важливих фактів.

У той же час дослідники діаспори Д. Соловей, О. Калиник та ін. [35, 36] висвітлювали процес масових політичних репресій в УРСР, їх посилення та перехід у системність. Публікувалася об'єктивна інформація про «розстріляне відродження», репресованих діячів освіти, науки, культури першої половини ХХ ст. Особлива увага приділена спогадам про зародження та становлення червоного терору, загальній характеристиці більшовизму, його запровадженню та специфіці становлення в Україні. Вчені Б. Гомзин, М. Ковалевський, Ф. Пігідо, В. Свистун, Г. Костюк та ін. [12, 17, 25, 34, 19, 20] показали сутність більшовизму як окупаційної влади із репресивною політикою від початку її встановлення в Україні.

І тільки в період горбачовської перебудови і після відновлення незалежності в 1991 р. в Україні почали з'являтися

дослідження С. Білоконя, О. Бажана, І. Біласа, І. Винниченка, В. Даниленка, Г. Касьянова, С. Кульчицького, О. Рубльова, Ю. Шаповала, В. Погребняка, О. Щусь, В. Замкового та ін. [2, 3, 4, 7, 14, 21, 33, 41–43], в яких висвітлюються «білі плями» історії України (політичні репресії в Україні, голодомори 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 років, депортація населення, демографічні втрати), а також долі репресованих освітян, науковців, культурних діячів, українських державних, політичних та військових діячів, робітників і селян. У цих публікаціях піддаються критиці державний монополізм, бюрократизм в організації наукових досліджень, увага акцентувалася на раніше замовчуваних трагічних обставинах життя, діяльності та долі вчених. У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. з'явився значний масив узагальнюючих наукових праць, присвячених темі політичних репресій, у т. ч. репресованим вченим, представникам різних галузей науки, наукових напрямків і шкіл [16, 26–31], а також поодинокі розвідки про репресії вчених-істориків [11, 32, 37, 39, 40, 45]. Нині синтетичного дослідження про утиски історичної науки на Дніпропетровщині в українській історіографії не існує.

У зв'язку з цим мета статті полягає в комплексному вивченні репресивних дій тоталітарного режиму на Дніпропетровщині в 30-ті роки ХХ ст.; визначенні особливостей ставлення влади до вчених-істориків; аналізі мотивів, напрямків, форм та методів ідеологічної роботи спеціальних органів з формування суспільної думки щодо проведення політичного терору проти науковців-гуманітаріїв.

Як правило, репресивні кампанії доби Великого терору 1936–1938 рр.

мали централізований характер з чіткими планами під керівництвом Політбюро ЦК ВКП(б), члени якого надсилали накази про проведення «операцій» в масштабах СРСР, визначали та регламентували обсяги і характер репресивних заходів на місцях, зокрема встановлювали республіканським НКВС квоти («ліміти») на засудження до страти або таборів «ворогів народу», включаючи членів їхніх сімей [6].

Репресії поширилися на частину партійно-державного апарату, військових командирів, церковнослужителів. У 383 списках репресованих містяться 44 000 прізвищ партійних і державних діячів (39 000 осіб засуджені до смертної кари) [5, с. 425].

За офіційною статистикою, упродовж 1937–1938 рр. співробітники НКВС заарештували 1 575 000 осіб; засуджено 1 345 000 (85,4% заарештованих); 681 692 (51% засуджених) було розстріляно. Результатом доби Великого терору стало значне розширення структур Державного управління таборів [5, с. 425].

Відповідно до узагальнених статистичних зведень (підписані у 1964 р. головою КДБ УРСР В. Нікітченком) під час Великого терору 1937–1938 рр. в Україні засуджено 1 976 17 осіб, лівову частку з них приречено до страти – 1 222 37 громадян [6].

Через особливі трійки НКВС–УНКВС УРСР пройшло 756 70 засуджених (із них до вищої міри покарання – 292 68 чоловік, далі ця цифра подається у дужках), засуджено рішенням наркома внутрішніх справ СРСР та Прокурора СРСР – 382 66 (321 91), засуджено Особливою нарадою НКВС СРСР – 58 91 (18 26). Відтак майже 120 тис. засуджених стали жертвами саме позасудових

органів (понад половина з них отримали вищу міру покарання) [6].

На Дніпропетровщині пік репресій припав на друге півріччя 1937 — першу половину 1938 року, коли за так звані «контрреволюційні злочини» було заарештовано 29 521 особу, при населенні області в 3 млн. 424 тисячі, включаючи немовлят і немічних старих, у регіоні був репресований кожен 115 мешканець [26, с. 9].

Нищівного удару було завдано вищій освіті, особливо науці. Кількість українців серед штату науковців у період з 1929 р. по 1934 р. зменшилася з 49% до 31%. Науково-дослідні установи та університети Києва, Одеси, Харкова та Дніпропетровська, відновлені на початку 1933 р., втратили близько 270 професорів і викладачів [14, с. 313].

У виступах державних, політичних діячів та документах різного характеру протягом усього зазначеного періоду підкреслювалася недовіра до вчених. На практиці це призводило до масових чисток наукових установ та звільнень багатьох вчених через соціальне походження, політичну позицію, незгоду з проголошеними ідеями, а згодом – і до арештів значної їх частини з подальшим фізичним знищенням.

Найбільше утисків зазнали суспільні й гуманітарні науки, нищилися неугідні політичному режиму українські історики та їхні праці. Було розгромлено історичні школи М. Грушевського, М. Яворського, закрито Науково-дослідний інститут історії культури ім. Д. Багалія, Інститут української літератури ім. Т. Шевченка та багато інших історичних, мовознавчих, літературознавчих інституцій.

У науці насаджувався догматизм, творчу активність учених сковували

вulgарно-соціологічні схеми, найменше відхилення від яких вважалося відступом від марксизму і жорстоко переслідувалося. Історикам вкрай рідко вдавалося не піддаватися пресингу з боку різних ідеологічних і політичних течій. Вони заглиблювалися у вир політичних подій та мимоволі ставали їх заручниками. Нове атакування української науки розпочалося восени 1930 р. Зверху нав'язувалися лише ті теми, які партійно-державні структури вважали «актуальними та революційно доцільними». За межами історичних досліджень в УСРР у 1930-ті роки опинилися такі теми, як український рух і національне відродження, Українська революція 1917–1920 рр., утворення УНР та ЗУНР, опір тоталітарній системі, голодомори 1921–1922 та 1932–1933 років та ін. Натомість всіляко заохочувалася проблематика, пов'язана з «ленінською національною політикою», «інтернаціоналізмом», «дружбою українського і російського народів», ідеєю «старшого брата» тощо. Сформувався історико-інтерпретатори та історики-пропагандисти, які виступали відвертими апологетами радянської дійсності, вихваляли «передові темпи» індустріалізації, «успіхи» колективізації, «мудрість» політики більшовиків та їхнього вождя.

Незважаючи на спротив з боку різних верств українського суспільства, насамперед інтелігенції, тоталітарний режим нарощував репресії та переслідування представників української історичної науки. Основний удар було нанесено по історичних установах ВУАН, очолюваних М. Грушевським, його науковій школі. У 1924 р. вчений повернувся з еміграції в Україну, аби своїми знаннями та досвідом сприяти становленню молоді

української історичної науки. Але на початку 30-х років його становище стало нестерпним, а твори були оцінені як «немарксистські та буржуазно-націоналістичні». У 1931 р. він був заарештований. Через деякий час звільненого М. Грушевського примусили переїхати до Москви. По суті, це було заслання. У 1934 р. М. Грушевський помер за загадкових обставин під час хірургічної операції.

У 1929 р. під час дискусії з питань історичної науки об'єктом упередженої критики стали праці одного з найвідоміших істориків-марксистів 20-х років ХХ ст., академіка ВУАН М. Яворського. Вченого звинуватили в антимарксистських націоналістичних помилкових поглядах, зокрема, у: а) спробі подати історію України як боротьбу народу України за українську державність; б) перебільшенні місця національного питання в революційній боротьбі; в) ідеалізації дрібнобуржуазних націоналістичних партій; г) трактуванні української революції не як частини російської, а як окремого витвору українського історичного процесу. Особливо гостро критикували погляди М. Яворського щодо подвійності походження КП(б)У (дрібнобуржуазне і пролетарське). Розправа з вченим була жорстокою: його виключили з партії, звільнили з усіх посад, позбавили членства в обох академіях, а у 1931 р. заарештували і вислали на Соловки, де в 1937 р. він був розстріляний [13, с. 429]. Перебуваючи в таборах ГУЛАГу, М. Яворський написав 30 червня 1935 р. заяву про фактичне зречення від комуністичної ідеї, про «повільне знищення, моральне й фізичне», наукової інтелігенції. «Я особисто «перековуватися» не збираюся, – з неприхованим відчаєм писав колишній

історик-марксист, – боготворити «геніального, улюбленого, рідного вождя всіх народів» не бажаю, та й взагалі вважаю для себе ганьбою таким шляхом купувати собі волю, тим більше, коли десятки тисяч української інтелігенції гинуть у в'язницях і таборах в умовах, означених вище, коли їх сім'ї засуджені на повільну голодну смерть в умовах т. з. «культурного і заможного життя», в умовах сталінського «підкування про людину», коли сотні тисяч пограбованих українських селян засівають Росію своїми кістками на каторжних будовах, лісозаготівлях та інших видах примусових робіт, коли стільки ж гине їх від голоду у себе на батьківщині, хоча начебто і там жити стало «веселіше» [37, с. 119]. Відважне, хоча і запізніле, зізнання вченого. Зазнали переслідувань і були репресовані філософи С. Семковський, П. Демчук, знавець давньоукраїнського письменства академік В. Перетц, літературознавець, член-кореспондент ВУАН Є. Шаблювський, сотні менш відомих суспільствознавців України.

Прямо або опосередковано істориків торкнулися гучні судові процеси середини і другої половини 1920-х років: «Шахтинська справа», процес над Промпартією, процес Народної революційної соціалістичної партії, Українського національного центру, «Польської організації віськової», «Блоку українських націоналістичних партій», «Троцькістсько-націоналістичного блоку» та ін.

У цей час відбувалося і так зване «оновлення» керівництва вищих навчальних закладів. Зокрема, з керівників дніпропетровських вишів у в'язницях опинилися ректори Гірничого інституту П. Герасимов, Металургійного – М. Циплаков. В зоні особливої уваги НКВС та

партійних органів був Дніпропетровський державний університет і його керівники. Були заарештовані й зничені сталінськими поплічниками чотири відомі науковці, які у різний час очолювали цей заклад, – І. Єфімов, М. Комаровський, М. Куїс, Л. Фельдман та кілька проректорів. За належність до «контрреволюційної троцькістсько-меншовицької шкідницько-терористичної організації» та антирадянську пропаганду заарештували завідувачів кафедр геології університету – Н. Александрова, геохімії – О. Міхей, історії ВКП(б) – П. Глузмана, професорів С. Ринського, В. Фідровського, М. Юр'єва, доцентів А. Єфімову, С. Ривкіну, М. Шведененка, викладачів В. Колоса, С. Молчанова, Л. Попова, П. Симоненка та ін. Обвинувачення проти них мали відверто безглуздий характер. Наприклад, «антирадянський злочин» В. Фідровського (історик, з 1929 р. ректор Дніпропетровського інституту соціального виховання, викладач Дніпропетровської вищої комуністичної сільськогосподарської школи, завідувач кафедри суспільствознавства Дніпропетровського державного університету) полягав у тому, що під час виступу на заводі ім. Петровського «свідомо не роз'яснив необхідності боротьби з перекрученнями марксистсько-ленінської філософії». В іншій лекції знову ж таки навмисно нічого не сказав про вирішальну роль партії у справі зміцнення влади в умовах диктатури пролетаріату [15, с. 215–216; 23, с. 174–182]. 3 липня 1937 р. В. Фідровського було заарештовано і 16 вересня 1937 р. за міфічну належність до троцькістсько-зінов'євської терористичної організації на Дніпропетровщині (переписувався у 1927 р. з Л. Троцьким) засуджено до розстрілу, 17 вересня вирок виконано.

27 липня 1957 р. Військова колегія Верховного суду СРСР переглянула справу В. Фідровського і реабілітувала його через відсутність складу злочину.

У 1933–1934 рр. ректором Дніпропетровського держуніверситету був Микола Григорович Куїс. Як вчений, історик він досліджував історію революційного руху й партійного будівництва на українських землях. У витязі з протоколу по «чистці» парторганізації Дніпропетровського університету від 5–6 грудня 1934 р. йдеться, зокрема, про те, що за час своєї роботи в університеті Куїс М. Г. не боровся з проявами українського націоналізму, систематично прикривав і захищав націоналістів (Давиденка, Карпенка, Чигиринського та ін.), зібраних ним в університеті, які використовували кафедри для ворожої роботи, допускав помилки в кадровій роботі, ігнорував матеріально-побутові і культурні потреби студентів, довів до ганебного стану гуртожитки, розвалив приміське господарство і ЗСК тощо. В протоколі також зазначено, що замість боротьби зі всіма недоліками і конкретних заходів з покращення роботи і розгортання самокритики М. Куїс був основним автором антипартійної доповідної записки в РПК, в якій приховував наявні недоліки, став на шлях показного благополуччя і бюрократичного самозаспокоєння. Таким чином, звинувативши у лібералізмі та потуранні націоналістичним елементам та належності до контрреволюційної троцькістської підпільної організації, його у 1934 р. було виключено з партії, заарештовано і засуджено до розстрілу. Реабілітований у 1957 р. [26, с. 74–75].

У Дніпропетровську у 20-х роках ХХ ст. жив і працював один із найвідоміших дослідників історії східного

слов'янства і Київської Русі Володимир Олександрович Пархоменко (1880–1942). З 1925 р. по 1929 р. – професор Дніпропетровського інституту народної освіти, директор відділу в Дніпропетровському обласному історико-археологічному музеї, голова Дніпропетровського наукового товариства.

В. Пархоменко є автором оригінальної теорії походження та історії розвитку Київської Русі і хозарського впливу, у якій вагома роль відводилася східним впливам, її взаємовідносинам з кочівниками причорноморських степів тощо. Вчений наголошував на необхідності відмови від спрощення історичних процесів та зведення їх до «одвічної боротьби» Русі зі степом. Його теорія була використана і розвинена Г. Вернадським («Ancient Russia», 1944), О. Прицаком («The Origin of Rus», 1981), а основними її ідеями були: Приазовська Русь і східне походження полян; боротьба варязько-візантійського і хозарського капіталів як один із важливих факторів ранньої історії Русі; лівобережна держава Мстислава, союзна хозарам та печенігам; різнобічність русько-печенізьких та русько-половецьких стосунків; необхідність врахування етнічної неоднорідності Степу і суперечностей в економічних інтересах кочовиків.

Володимир Олександрович фактично одним із перших спробував сформулювати тези про розташування України між Сходом і Заходом, що було розвине-но пізніше українською історіографією.

Саме мешкаючи в Дніпропетровську, окрім суто викладацької роботи, вчений досліджував дещо нову на той час для себе тему – історію взаємовідносин Русі з кочівниками, яка його дуже захопила. Цій проблематиці присвячені

його численні праці: «Початок історично-державного життя на Україні» (1925), «Київська Русь і Хозарія» (1927), «Київська Русь і печеніги» (1927), «Русь, степ та варяги» (1929), «Перша відома точна дата існування держави Русі» (1938), «До питання про норманське походження Русі» (1938) та ін.

На думку В. Ричка, відкидаючи провідну роль варягів у створенні підвалин Давньоруської держави, В. Пархоменко певною мірою все ж недооцінював рівень соціально-політичної зрілості східного слов'янства, стверджуючи, що слов'яни нібито запозичили у хозар вигоди своєї державності. Утворення Київської Русі він розглядав як наслідок боротьби південно-східних слов'ян з їх південно-західною гілкою. В результаті цієї боротьби, вважав В. Пархоменко, південно-східна гілка слов'ян вийшла із хозарського Приазов'я, утвердилася у Середньому Подніпров'ї, закріпивши за цією областю назву «Русь» [32, с. 429].

30 вересня 1929 р. В. Пархоменка було заарештовано за звинуваченням у належності до т.зв. СВУ. І хоча на численних допитах він категорично заявляв, що в політичних організаціях участі не брав, займався в основному науковою діяльністю, членом СВУ ніколи не був, з його програмою і завданнями не знайомий і тому абсолютно нічого про діяльність цієї організації повідомити не може, у жовтні 1929 р. Дніпропетровським відділенням ДПУ були підготовлені документи, які начебто «доводили» перебування В. Пархоменка в антирадянській організації, яка ставила за мету послаблення радянської держави і збройну боротьбу з нею. Вченого звинувачували в згуртуванні навколо себе викладачів і студентів вищих навчальних закладів,

вихованні їх у шовіністичному дусі боротьби з радянською владою та зв'язках з українськими емігрантами і підтримці їхніх заходів, спрямованих на боротьбу проти УСРР. Абсурдність цих звинувачень була очевидною, зокрема, й тому, що зв'язки Володимира Олександровича з українськими емігрантами полягали у його листуванні щодо різних наукових питань з відомим українським істориком Д. Дорошенком, який мешкав на той час у Празі. Але свідчення вченого до уваги взяті не були, і 8 січня 1930 р. йому було пред'явлено «Обвинувальний висновок», у якому «доводилась» його причетність до підпільної контрреволюційної націоналістичної організації, що ставила за мету відновлення буржуазного ладу в Україні шляхом збройного повстання. Через 20 днів «трійка» Колегії ДПУ УРСР визнала В. Пархоменка винним і засудила до 10 років концтаборів. Та завдяки клопотанням сестри у червні 1933 р. його як інваліда було звільнено з ув'язнення. Офіційно його реабілітовано 17 червня 1989 р. [11, с. 102–104].

У 1927 р. на Дніпрі було розпочато будівництво Дніпровської ГЕС. У цей час науковці Української академії наук здійснювали археологічні й етнографічні експедиції на місцевості, яка з часом могла опинитися під водами Дніпра. В червні у такій експедиції працював і науковий співробітник Етнографічної комісії УАН Володимир Васильович Білий, який у 1924–1925 рр. завідував етнографічним відділом Катеринославського крайового музею, у 1925–1926 рр. – аспірант Катеринославської науково-дослідної кафедри українознавства по літературній секції, редактор «Етнографічного вісника». В червні 1927 р. упродовж 25 днів разом з археологічною експедицією

Україну вчений проводив етнографічне вивчення території Придніпров'я. У результаті зібрав багатющий фольклорний матеріал, зразки матеріальної етнографії. Загальна кількість матеріалів, зібраних В. Білим, становила близько десяти друкованих аркушів («Пролетарська правда», 8 липня 1927 р.). Восени того ж року на прилюдному засіданні Етнографічної комісії він виголосив доповідь про свою подорож, ілюструючи її фотознімками. В «Етнографічному віснику», котрий видавала Етнографічна комісія УАН, були опубліковані розвідки вченого «До історії збірки А. Л. Метлинського «Народные южнорусские песни» (1854)», «До звичаю кидати гілки на могили заложних мерців» та інші [39]. В 1927 р. у дніпропетровському журналі «Зоря» вийшла друком стаття В. Білого про славетного західноукраїнського етнографа Володимира Гнатюка. У травні 1927 р. на урочистому засіданні, присвяченому 100-літньому ювілею з дня виходу збірника українських народних пісень М. Максимовича, В. Білий виголосив доповідь, присвячену дослідженню збірки Максимовича в характеристиках сучасних критиків. У вересні 1927 р. етнограф підготував статтю «Минуле етнографії на колишній Катеринославщині та її сучасні завдання», де розглянув доробок своїх попередників, етнографів Г. Залюбовського, І. Манжури, Я. Новицького, Д. Яворницького. В. Білий підтримував дружні стосунки з академіком Д. Яворницьким, писав про нього та сторений ним музей. З листів В. Білого до Д. Яворницького, які зберігаються у фондах Дніпропетровського історичного музею, видно, як старанно виконував В. Білий прохання вченого щодо уточнення окремих фактів, прізвищ, першодруків. Зокрема, у листі від

10 вересня 1927 р. вчений повідомляв Д. Яворницького: «Тепер же поспішаю Вам написати, що в статті А. Южного «Два дня на Днепровских порогах и у штундистов» – «Вестн(ик) Европы», 1881 № 7, є новий вар(іант) легенди про каміння «Богатирі» – Жили два брати, що їм стало тісно. Вирішили кидати каміння – хто далі кине, той залишиться, а хто ближче – піде геть. Один кинув – близько впав камінь; а другий так шпурнув, що й брата убив. Не захотів він з горя жити там і сам пішов кудись у інше місце». Про це Д. Яворницький написав у «Дніпрових порогах» (1925). Це один лише приклад допомоги учня учителю. Як і багато інших кореспондентів, В. Білий залюбки надсилав Д. Яворницькому почуті і записані в народі слова та вирази, що знайшло відбиток у його листах: «... на днях послав Вам лексичний матеріал», «набігло ще слів з сотню. Як трохи одужаю, то впорядкую їх і пришлю» тощо [39].

В. Білий був посередником між Д. Яворницьким і часописом «Життя й революція», він заохочував академіка до написання спогадів про М. Костомарова, Л. Толстого. «Редакція пропонує взяти стенографістку, якій вона заплатить гроші, щоб Вам не возиться з писаниною. Що Ви на це скажете?» – писав В. Білий у жовтні 1928 р. [39].

Сам етнограф у цей час брав діяльну участь у збірниках «Дніпровські лоцмани» (1929), «Чумаки» (1931), досліджував твори Григорія Сковороди, Климентія Зіновієва. Та після процесу «СВУ» (1930) за результатами чистки у 1934 р. В. Білий був звільнений з ВУАН, а 20 червня 1937 р. арештований у Києві, звинувачений у проведенні антирадянської націоналістичної пропаганди і засуджений до розстрілу [45, с. 17].

Видатний історик, дійсний член ВУАН Дмитро Іванович Яворницький, який 31 рік (1902–1933) очолював обласний музей ім. О. М. Поля (пізніше Дніпропетровський історичний музей імені Д. Яворницького), перебував під наглядом ДПУ–НКВС як «соціально небезпечний». Саме за директорства Д. Яворницького відбулося становлення цього музею, який завдяки Дмитру Івановичу перетворився на один із провідних музеїв України, справжню скарбницю пам'яток української історії та культури, в якому було створено велику колекцію (понад 75 одиниць) запорозької старовини. Вченого добре знали на Катеринославщині як історика запорозького козацтва, археолога, збирача пам'яток старовини. Він прочитав у краї багато лекцій, публікував статті в місцевій періодиці, приятелював з місцевими дослідниками О. Полем, В. Куриловим, А. Синявським, Я. Новицьким та представниками влади Г. Алексєєвим, Я. Гололобовим, М. Миклашевським, М. Родзянком, А. Струковим, М. Урусовим та ін.

Д. Яворницького оминула трагічна доля мільйонів репресованих українців. І хоча він не брав активної участі у політичному житті, його не арештували, не тримали в тюрмі чи таборі, не позбавили життя, та вчений перебував на обліку в ДПУ як соціально небезпечний елемент. Вже у середині 1920-х років на нього був донос і встановлено таємний нагляд. Сам знаходячись під «прискіпливим оком системи», Д. Яворницький не боявся підтримувати, заступатися, надавати роботу в музеї, залучати в Дніпробудівську експедицію тих, хто зазнав утисків.

У 1933 р. Д. Яворницький був обвинувачений в «буржуазному націоналізмі», а керований ним музей оголошений

«кублом націоналістичної контрреволюційної пропаганди». Після такого нищівного обвинувачення за наказом наркома освіти УСРР В. Затонського від 31 серпня 1933 р. Д. Яворницького було звільнено з посади директора музею. В листі до приятеля Олекси Коваленка Дмитро Іванович писав: «Так, друже мій Олекса Васильовичу, мене зовсім вичистили з музею... Настрій у мене надзвичайно тяжкий. Боюсь сам за себе» [1, с. 44].

В 1934 р. з 17 співробітників музею залишилися двоє: прибиральниця Дузь і наглядачка Червенцова. Решту репресували різними способами. Наприклад, заступника директора Ходака виключили з партії, наукового співробітника В. Кравченка вислали за межі України, а старшого екскурсовода Грекова розстріляли... Репресій зазнали і працівники Дніпропетровської археологічної експедиції, яку тривалий час очолював Д. Яворницький, співробітники Запорізького історичного музею, які багато в чому зобов'язані йому своїм становленням. Знищило НКВС також багатьох особистих друзів вченого тільки за знайомство з «відомим націоналістом» [40, с. 148].

У 1937 р. в Україні було сфабриковано чергову справу так званого «Українського націоналістичного контрреволюційного підпілля» на чолі з головою Ради Народних Комісарів (РНК) УРСР П. Любченком. Д. Яворницького також зарахували до верхівки цієї організації й визнали «натхненником» дніпропетровського «контрреволюційного підпілля». Заарештовані по цій справі свідчили проти Д. Яворницького. Зокрема, П. Нестерець зауважував, що «під час нарад активних учасників підпілля, які відбувалися на квартирі Д. Яворницького, ... детально обговорювалося питання про

підготовку повстання, терористичних і диверсійних груп, ... були спеціально виділені особи, завданнями яких було вербування нових учасників підпілля серед певних кіл громадськості. Так, Т. Бортник і Сагатівський проводили таку роботу серед артистів, Д. Яворницький взяв на себе музейних працівників...» [40, с. 149].

На думку слідчого, до збирання лінгвістичного та фольклорного матеріалу і видання збірника української народної творчості, говірок і прислів'їв були залучені націоналістичні кадри для популяризації ідеї самостійної України. На Дніпропетровщині в цьому брав участь «учасник контрреволюційної організації – академік Д. Яворницький» [40, с. 151].

Увагу слідства привертало і закордонні зв'язки Д. Яворницького. Зокрема, вченого звинувачували у дружбі з художником І. Репіним та його дочкою, які на той час проживали у Фінляндії. В кримінальній справі зазначається, що «Еварницький на зборищах ... активних учасників підпілля, говорячи про те, яку користь підпіллю приносить зв'язок з І. Репіним, вказував, що він – Еварницький, багато зробив для прищеплення Репіну націоналістичних ідей і зростання в ньому прагнення до державної самостійності України» [40, с. 150].

У кримінальних справах НКВС Д. Яворницький характеризується «переконаним українським націоналістом і фашистом, вороже настроєним до радянської влади, ненавидить її і жадає зміни існуючого ладу, вважає правильним створення «самостійної України» з буржуазно-демократичною системою правління, хоч вважає для себе прийнятним і встановлення буржуазно-демократичного

ладу в загальноросійському масштабі» [40, с. 154–155].

Під час звинувачень й утисків Дмитро Іванович намагався домогтися справедливості. Він звертався до друзів, знайомих, впливових осіб (В. Затонського, Г. Петровського, В. Чубаря, В. Шапірова та ін.). Але час був страшний, люди були залючені, боялися підтримувати стосунки з тими, хто попав у немилість. Багато з тих, хто потенційно міг допомогти вченому, самі опинилися під прискіпливим оком системи, а інші взагалі за ґратами [1, с. 45].

У ці складні для Д. Яворницького та його родини часи на допомогу прийшли справжні друзі. Велику підтримку вченому надала історик Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко (1884–1973), яку Дмитро Іванович називав «запорозькою матір'ю» (а себе – «запорозьким батьком»). Н. Полонська-Василенко разом з чоловіком – академіком М. Василенком – мешкала у Києві, була добре обізнана в усіх академічних справах, про які інформувала Д. Яворницького. Коли вченому припинили виплачувати пенсію, він з гіркотою запитував: «То може я вже і не академік? Коли так, то буду шукати торбу на плечі і тоді гайда по світу. П'ятдесят три роки послужив рідному краю, а шматка хліба не вислужив» [1, с. 46].

Однак, незважаючи на переслідування і звинувачення, самого вченого не заарештували. Дослідники висувують різні причини цього: похилий вік Д. Яворницького, його науковий авторитет, заступництво високих посадовців тощо. Можна погодитися з думкою Ю. Мицика, що влада прагнула використати Д. Яворницького як своєрідну «приманку», на котру мали б «кльовати» «вороги народу», передусім «українські буржуазні націоналісти» [1, с. 44].

Отже, утиски історичної науки (академічної й вузівської) в тоталітарну добу полягали у повній уніфікації методології історичної науки, викритті т. зв. «буржуазно-націоналістичних організацій», обмеженні вчених у праві займатися науковою діяльністю або повному відлученні від неї (вилучення книг з наукових бібліотек, звільнення з роботи) та навіть у їх фізичному знищенні. Упродовж 30-х років ХХ ст. проти істориків, філософів, літературознавців, які виступали проти марксизму, відбувались масові репресії шляхом безпідставного звинувачення, арешту, фальсифікації т. зв. судових справ. Партійно-політичні органи цензури, не чекаючи позитивних наслідків соціалістичного перевиховання, вдавалися до карально-репресивних методів. Радянська система політичної цензури мала агресивний і наступальний характер. За підрахунками М. Кузьменка, серед репресованих тільки на початку 1930-х років – 184 науковці, 92 історики, 11 істориків права, 21 етнограф, 21 археолог і 8 істориків літератури [37, с. 120].

Непоправних втрат зазнала історична наука і на Дніпропетровщині. Сотні вчених, викладачів були несправедливо звинувачені в антинародній та антидержавній діяльності, звільнені з роботи, отримали різні терміни тюремного ув'язнення. Багатьох було позбавлено життя. Ці трагічні історичні уроки суспільство та владні інституції незалежної української держави не повинні забувати ніколи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абросимова С. В., Парамонов А. Ф. Дмитро Яворницький та його родовід. Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2009. 112 с.
2. Бажан О. «Доба великого терору» в Україні: механізм реалізації. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*. Зб. статей. Київ, 2005. Вип. 29. С. 116–129.
3. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та правовий аналіз: у 2 кн. Київ, 1994. Кн. 1. 432 с. Кн. 2. 688 с.
4. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.). Джерелознавче дослідження. Київ, 1999. 448 с.
5. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. 3-тє вид., доп. Київ: Академвидав, 2010. 688 с.
6. Веденєєв Д. Політичні репресії 1920–1980-х та проблеми формування національної пам'яті. URL: <http://www.istpravda.com.ua/research/2012/12/26/105584/> (дата доступу: 23.08.2018).
7. Винниченко І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання. Київ, 1994. 126 с.
8. Всеукраїнская чрезвычайная комиссия (1918–1922) / Маймескулов Л. Н., Рогожин А. И., Сташич В. В. Харьков: Изд-во Харьк. ун-та, 1971. 251 с.
9. Гірчак Є. Завдання національно-культурного будівництва: до тримісячника української культури. Харків: Пролетарий, 1929. 46 с. Його ж. Проти націоналістичної контрабанди і ліберального ставлення до неї. Київ, 1932.
10. Голіченко В. На защите революции: Из истории Всеукраинской Чрезвычайной комиссии. Сб. документов и материалов. Київ: Политиздат Украины, 1971. *Український історичний журнал*. 1972. № 3. С. 141–143.
11. Голуб А. А., Ченцов В. В. «Не можна каятися в тому, чого не робив...». *Міста і села Дніпропетровщини у вирі політичних репресій. Нариси. Персоналії*. У 5-ти т. Дніпропетровськ: Дніпропетровська обл. редколегія по підготовці й виданню тематичної серії книг «Реабілітовані історією»; Моноліт, 2013. Т. 1: Криваві жнива на освітянській ниві. С. 101–104.

12. Гомзин Б. Большевизм – органічне московське явище: (Зі щоденника людини, що її оточення не розуміє, не хоче або й не може розуміти) / вступне слово від видавництва. Ганновер: Україна і світ, 1957. 61 с.

13. Гомотюк О. Є. Злет і трагедія українознавства на зламі епох (90-ті рр. XIX – перша третина XX ст.): монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2007. 552 с.

14. Даниленко В. М., Касьянов Г. В., Кульчицький С. В. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки. Київ: Либідь, 1991. 342 с.

15. Іваненко В., Прокопенко Л., Терещенко Р. «Великий терор» на Дніпропетровщині: соціальні та етнічні аспекти. *Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 15 березня 2012 р. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 210–222.

16. Іваненко В. В., Ченцов В. В., Голуб А. І. «На кожного інтелігента має бути справа...». *Бористен*. 1996. № 6 (60). С. 15–18.

17. Ковалевський М. Україна між червоним ярмом: документи, факти. Варшава; Львів: Схід, 1936. 204 с.

18. Ковган С. Партія та індивідуальне селянське господарство. Харків, 1929.

19. Костюк Г. Теорія і дійсність. До проблеми вивчення теорії, тактики і стратегії більшовизму в національному питанні. [Б.м.] (Мюнхен): В-во «Сучасність», 1971. (Суспільно-політична бібліотека, ч. 9(28)). 145 с.

20. Костюк Г. Сталінізм в Україні: (генеза і наслідки): дослідження і спостереження сучасника. Київ, 1995. 508 с.

21. Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921–1939). Київ, 1999. 336 с.

22. Михайлик М. Українська контрреволюція перед пролетарським судом. Промова на процесі С.В.У. Харків: Юридичне видавництво НКЮ УСРР, 1930. 40 с.

23. Міста і села Дніпропетровщини у вирі політичних репресій. Нариси. Персоналії. У 5-ти т. Дніпропетровськ: Дніпропетровська

обл. редколегія по підготовці й виданню тематичної серії книг «Реабілітовані історією»; Моноліт, 2013. Т. 1: Криваві жнива на освітянській ниві. 216 с.

24. Орехов М. Наші труднощі переборюємо. Харків: Держ. вид-во «Пролетарі», 1930. 32 с.

25. Пігідо Ф. П. Україна під більшовицькою окупацією (Матеріали до історії боротьби українського народу в 1920–1930-х роках). Мюнхен: Інститут вивчення СРСР, 1956. 140 с.

26. Повернення із небуття: документи і матеріали про жертви сталінського свавілля у Дніпропетровському університеті / Дніпропетровський держ. ун-т та ін.; ред. кол.: В. В. Іваненко, В. Ф. Прісняков та ін.; В. В. Ченцов, А. І. Голуб, Є. М. Лисан (упоряд.). Дніпропетровськ: МП «Промінь», 1995. 166 с.

27. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст.: історичні нариси / відп. ред. В. А. Смолій; НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2002. 952 с.

28. Політичні репресії в Україні (1917–1980 рр.). Бібліогр. покажч. / авт. вступ. статей: С. Білокінь, Р. Подкур, О. Рубльов. Житомир, 2007. 456 с.

29. Реабілітовані історією. Дніпропетровська область: у 5 т. / за наук. ред. д-ра іст. наук, проф. В. В. Іваненка. Дніпропетровськ: Моноліт, 1999. Т. 1: Відроджена пам'ять: книга нарисів. 608 с.

30. Реабілітовані історією: у 27 т. Дніпропетровська область: у 2 кн. / за наук. ред. д-ра іст. наук, проф. В. В. Іваненка; ред. кол.: В. В. Іваненко (наук. ред.) та ін.; уклад.: О. Г. Бажан, Є. І. Бородін, В. В. Іваненко, Л. Л. Прокопенко, Р. К. Терещенко. Дніпропетровськ: Науково-редакційний центр обласної редколегії по підготовці й виданню тематичної серії книг «Реабілітовані історією»; Моноліт, 2009. Кн. 1. 880 с. Кн. 2. 1118 с.

31. Репресії в Україні (1917–1990 рр.): наук.-допом. бібліогр. покажч.; авт.-упор.: Є. К. Бабич, В. В. Патока. Київ, 2007. 519 с.

32. Ричка В. М. Пархоменко Володимир Олександрович (1880–1942). *Реабілітовані*

історією. *Полтавська область*. Науково-документальна серія книг. Кн. 5 / упоряд. О. А. Білоусько. Київ–Полтава: Оріяна, 2007. С. 428–432.

33. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2004. 629, XVI с.

34. Свистун В. Нова хвиля червоного терору на Україні. Вінніпег: Союз українців-самостійників, 1930. 30 с.

35. Соловей Д. Голгота України. Частина 1. Московсько-большевицький окупаційний терор в УРСР між Першою і Другою світовою війною. (Репринтне видання). Дрогобич, 1993. 288 с.

36. Соловей Д. Українська наука в колоніальних путях. [Б. м.]: Пролог, 1963. 276 с.

37. Стоян Т. А. Політичні репресії проти учених-істориків в Україні 1930-х років. *Вісник Академії праці та соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2010. № 2. С. 118–124.

38. Сусло Д. Історія суду Радянської України: (1917–1967 рр.). Київ: Вид-во при Київському ун-ті, 1968. 233 с.

39. Чабан М. П. Етнограф і краєзнавець Володимир Білий. URL: <http://museum.dp.ua/article0049.html> (дата доступу: 23.08.2018).

40. Ченцов В. В. Ідеолог українського націоналізму. *Міста і села Дніпропетровщини у вирі політичних репресій. Нариси. Персоналії*. У 5-ти т. Дніпропетровськ: Дніпропетровська обл. редколегія по підготовці й виданню тематичної серії книг «Реабілітовані історією»; Моноліт, 2013. Т. 1: Криваві жнива на освітянській ниві. С. 146–160.

41. Шаповал Ю. У ті трагічні роки. Сталінізм на Україні. Київ, 1990. 143 с.

42. Шаповал Ю. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. Київ, 1993. 316 с.

43. Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. Київ, 1997. 606 с.

44. Шерстюк Ф. Становище робітничого класу і робітничий рух на Україні в другій половині XIX ст. Київ, 1948.

45. Юркова О. Білий Володимир Васильович. *Українські історики XX століття: біобібліографічний довідник*. (Серія «Українські історики»). Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. Випуск 2. Частина 3. С. 16–17.

REFERENCES

1. ABROSYMOVA, S., PARAMONOV, A. (2009). *Dmytro Yavornytskyi and His Genealogy*. Kharkiv: Kharkiv Private Museum of the City Manor, 112 p. [in Ukr.]

2. BAZHAN, O. (2005). “The Great Terror Era” in Ukraine: Implementation Mechanism. In: *Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty. Zb. statei*. (History of Ukraine. Little Known Names, Events, Facts. Collected Articles), Vol. 29. Kyiv, pp. 116–129. [in Ukr.]

3. BILAS, I. (1994). *Repressive and Punitive System in Ukraine. 1917–1953: Socio-Political and Legal Analysis*: In 2 Books. Kyiv. Book 1, 432 p.; Book 2, 688 p. [in Ukr.]

4. BILOKIN, S. (1999). *Mass Terror as a Means of Public Administration in the USSR (1917–1941)*. A Source Study. Kyiv, 448 p. [in Ukr.]

5. BOIKO, O. (2010). *History of Ukraine: A Study Guide*. 3rd ed., expanded. Kyiv: Akademydav, 688 p. [in Ukr.]

6. VIEDIENIEIEV, D. *Political Repressions of the 1920s–1980s and the Problem of National Memory Formation*. [online] Available at: <http://www.istpravda.com.ua/research/2012/12/26/105584/> (Accessed 23 Aug. 2018). [in Ukr.]

7. VYNNYCHENKO, I. (1994). *Ukraine of the 1920–1980s: Deportation, Exile, Expulsion*. Kyiv, 126 p. [in Ukr.]

8. MAIMESKULOV, L., ROHOZHYN, A., STASHYS, V. (1971). *All-Ukrainian Extraordinary Commission (1918–1922)*. Kharkov: Kharkov University Press, 251 p. [in Rus.]

9. HIRCHAK, Ye. (1929). *Tasks of National-Cultural Construction: Celebrating Three Months of Ukrainian Culture*. Kharkiv: Proletarii, 46 p.; idem. *Against Nationalistic*

Contraband and Liberal Attitude Towards It. (1932). Kyiv. [in Ukr.]

10. HOLICHENKO, V. (1972). On the Defense of the Revolution: From the History of the All-Ukrainian Extraordinary Commission. Collected Documents and Materials. Kyiv: Polytyzdat Ukrainy, 1971. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), (3), pp. 141–143. [in Ukr.]

11. HOLUB, A., CHENTSOV, V. (2013). “You Cannot Repent of What You Have Not Done...” In: *Bloody Harvesting in Education, Vol.1 of Cities and Villages of Dnipropetrovsk Region in the Vortex of Political Repressions. Essays. Personalities.* In 5 Vol. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk Regional Editorial Board on Preparing and Publishing Thematic Series “Rehabilitated by History”; Monolit, pp. 101–104. [in Ukr.]

12. HOMZYN, B. (1957). *Bolshevism Is an Organic Moscow Phenomenon: (From the Diary of a Person Not Understood by His Environment, Unwilling or Unable to Understand).* Hannover: Ukraina i svit, 61 p. [in Ukr.]

13. HOMOTIUK, O. (2007). *The Rise and the Tragedy of Ukrainian Studies at the Turn of Epochs (the 1890s – the first third of the 20th century).* Ternopil: Ekonomichna dumka, 552 p. [in Ukr.]

14. DANYLENKO, V., KASIANOV, H., KULCHYTSKYI, S. (1991). *Stalinism in Ukraine: The 1920–30s.* Kyiv: Lybid, 342 p. [in Ukr.]

15. IVANENKO, V., PROKOPENKO, L., TERESHCHENKO, R. (2013). “Great Terror” in Dnipropetrovsk Region: Social and Ethnic Aspects. In: *Politychni represii v Ukrainskii RSR 1937–1938 rr.: doslidnytski refleksii ta interpretatsii. Do 75-richia “Velykoho teroru” v SRSR: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii, 15 bereznia 2012 r.* (Political Repressions in the Ukrainian SSR of 1937–1938: Research Reflections and Interpretation. Commemorating the 75th Anniversary of the “Great Terror” in USSR. All-Ukrainian Scientific Conference Proceedings. March 2012). Kyiv: Institute of History of NAS of Ukraine, pp. 210–222. [in Ukr.]

16. IVANENKO, V., CHENTSOV, V., HOLUB, A. (1996). “Every Member of the Elite Must Have a Case...” *Borysten*, (6 (60)), pp. 15–18. [in Ukr.]

17. KOVALEVSKYI, M. (1936). *Ukraine between the Red Yoke: Documents, Facts.* Varshava; Lviv: Skhid, 204 p. [in Ukr.]

18. KOVHAN, S. (1929). *Party and Individual Peasant Economy.* Kharkiv. [in Ukr.]

19. KOSTIUK, H. (1971). Theory and Reality. Revisiting the Problem of Studying Theory, Tactics, and Strategy of Bolshevism in the National Question. In: *Social-Political Library Series.* Vol. 9 (28). [n. p.] (Munich): Suchasnist, 45 p. [in Ukr.]

20. KOSTIUK, H. (1995). *Stalinism in Ukraine: (Genesis and Consequences): Research and Observations of the Contemporary.* Kyiv, 508 p. [in Ukr.]

21. KULCHYTSKYI, S. (1999). *Ukraine between the Two Wars (1921–1939).* Kyiv, 336 p. [in Ukr.]

22. MYKHAILYK, M. (1930). *Ukrainian Counterrevolution before the Proletarian Court. Speech at the Process of Ukrainian Liberation Union.* Kharkiv: Legal Publishing of PJC of Ukrainian SSR, 40 p. [in Ukr.]

23. *Bloody Harvesting in Education, Vol. 1. of Cities and Villages of Dnipropetrovsk Region in the Vortex of Political Repressions. Essays. Personalities.* In 5 Vol. (2013). Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk Regional Editorial Board on Preparing and Publishing Thematic Series “Rehabilitated by History”; Monolit, 216 p. [in Ukr.]

24. ORIEKHOV, M. (1930). *We Overcome Our Difficulties.* Kharkiv: Proletari, 32 p. [in Ukr.]

25. PIHIDO, F. (1956). *Ukraine under the Bolshevik Occupation (Materials on the History of the Ukrainian People’s Struggle in the 1920–1930s).* Munich: Institute for the Study of the USSR, 140 p. [in Ukr.]

26. CHENTSOV, V., HOLUB, A., LY-SAN, Ye., comps., IVANENKO, V., PRISNIAKOV, V., et al., eds. (1995). *Returning from Non-Existence: Documents and Materials about*

- the Victims of Stalin's Tyranny at Dnipropetrovsk University*. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk State University; Promin, 166 p. [in Ukr.]
27. SMOLII, V., ed. (2002). *Political Terror and Terrorism in Ukraine. The 19th-20th Centuries: Historical Essays*. Kyiv: Naukova dumka, 952 p. [in Ukr.]
28. BILOKIN, S., PODKUR, R., RUBLOV, O. (2007). *Political Repressions in Ukraine (1917-1980)*. Bibliographical Index. Zhytomyr, 456 p. [in Ukr.]
29. IVANENKO, V., ed. (1991). *The Restored Memory: Essay Book, Vol. 1 of Rehabilitated by History. Dnipropetrovsk Region*: In 5 Vol. Dnipropetrovsk: Monolit, 608 p. [in Ukr.]
30. IVANENKO, V., ed., et al. (2009). *Rehabilitated by History*: In 27 Volumes. *Dnipropetrovsk Region*: In 2 Books. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk Regional Editorial Board on Preparing and Publishing Thematic Series "Rehabilitated by History"; Monolit, Book. 1, 880 p.; Book. 2. 1118 p. [in Ukr.]
31. BABYCH, Ye., PATOKA V., authors-comps. (2007). *Repressions in Ukraine (1917-1990): Scientific Bibliographical Index*. Kyiv, 519 p. [in Ukr.]
32. RYCHKA, V., BILOUSKO, O., comp. (2007). *Parkhomenko Volodymyr (1880-1942)*. In: *Rehabilitated by History. Poltava Region*. Scientific and Documentary Series of Books. Book 5. Kyiv-Poltava: Oriiana, pp. 428-432. [in Ukr.]
33. RUBLOV, O. (2004). *Western Ukrainian Intelligentsia in National Political and Cultural Processes (1914-1939)*. Kyiv: Institute of History of NAS of Ukraine, 629, XVI p. [in Ukr.]
34. SVYSTUN, V. (1930). *New Wave of the Red Terror in Ukraine*. Winnipeg: Union of Independent Ukrainians, 30 p. [in Ukr.]
35. SOLOVEI, D. (1993). *Moscow-Bolshevist Occupation Terror in the Ukrainian SSR between the First and Second World Wars (Reprinted)*, Part 1 of *Ukrainian Calvary*. Drohobych, 288 p. [in Ukr.]
36. SOLOVEI, D. (1963). *Ukrainian Science in Colonial Fetters*. [N. p.]: Prologue, 276 p. [in Ukr.]
37. STOIAN, T. (2010). Political Repressions against Historians in Ukraine in the 1930s. *Visnyk Akademii pratsi ta sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy (Academy of Labor, Social Relations, and Tourism Bulletin)*, (2), pp. 118-124. [in Ukr.]
38. SUSLO, D. (1968). *History of the Soviet Ukrainian Court: (1917-1967)*. Kyiv: Kyiv University Press, 233 p. [in Ukr.]
39. CHABAN, M. *Ethnographer and Regional Studies Expert Volodymyr Bilyi*. [online] Available at: <http://museum.dp.ua/article0049.html> htm (Accessed 23 Aug. 2018). [in Ukr.]
40. CHENTSOV, V. (2013). The Ideologist of Ukrainian Nationalism. In: *Bloody Harvesting in Education*, Vol. 1 of *Cities and Villages of Dnipropetrovsk Region in the Vortex of Political Repressions. Essays. Personalities*. In 5 Vol. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk Regional Editorial Board on Preparing and Publishing Thematic Series "Rehabilitated by History"; Monolit, pp. 146-160. [in Ukr.]
41. SHAPOVAL, Yu. (1990). *In Those Tragic Years. Stalinism in Ukraine*. Kyiv, 143 p. [in Ukr.]
42. SHAPOVAL, Yu. (1993). *Ukraine of the 1920-50s: Unpublished History Pages*. Kyiv, 316 p. [in Ukr.]
43. SHAPOVAL, Yu., PRYSTAIKO, V., ZOLOTAROV, V. (1948). *ChK-GPU-NKVD in Ukraine: Persons, Facts, Documents*. Kyiv, 606 p. [in Ukr.]
44. SHERSIUK, F. (1948). *The Situation among the Working Class and the Working-Class Movement in Ukraine in the Second Half of the 19th Century*. Kyiv. [in Ukr.]
45. YURKOVA, O. (2006). Volodymyr Bilyi. In: *Ukrainian Historians of the 20th Century: A Bibliographic Index*. "Ukrainian Historians" Series, Vol. 2, Part 3. Kyiv: Institute of History of NAS of Ukraine, pp. 16-17. [in Ukr.]